

УДК 37.091.4 Сухомлинський : 172.15]:159.9

Н. М. Казмірчук,
методист центру практичної психології і соціальної роботи ВППО

Психологічний аналіз феномену патріотизму у спадщині В. О. Сухомлинського

Розглянуто окремі аспекти спадщини В. О. Сухомлинського з проблеми патріотизму, окреслено її значення для сучасної національної освіти та захисту незалежності України у складному сьогодні держави.

Ключові слова: патріотизм, ідентичність, національна самосвідомість, етнічний патріотизм, територіальний патріотизм, державний патріотизм.

Kazmirschuk N. M. Psychological Analysis of the Phenomenon of Patriotism in V. O. Sukhomlynskyi's Heritage.

Some aspects of V. O. Sukhomlynskyi heritage concerning patriotism are considered. Its value for modern national education and protection of independence of Ukraine in the difficult time for the state is defined.

Key words: patriotism, identity, national consciousness, ethnic patriotism, territorial patriotism, state patriotism.

Постановка проблеми. У Концепції національно-патріотичного виховання молоді, затверджений 2009 року, акцентується увага на важливості формування молодої людини як патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу. Пошук шляхів реалізації цих завдань, психологічне і педагогічне обґрунтування сучасних підходів спонукають дослідників звернутися до теоретичних і методичних засад цієї проблеми у спадщині видатних педагогів. Питання патріотизму, громадянськості та формування національної самосвідомості – одні з центральних у творах В. О. Сухомлинського.

Аналіз досліджень із проблеми. Масив літератури, присвяченої патріотизму, створює ілюзію вивченості цього соціально-психологічного феномену. Проте, якщо звернутися тільки до визначення цього поняття (а їх неймовірно багато), яке сприймається як щось відоме й «узвичаєне», то виявляється, що воно містить чимало різних смыслових нюансів та тлумачень. Українські вчені, зокрема, І. Д. Бех, М. Й. Борищевський, Б. С. Кобзар, О. М. Вишневський, О. В. Киричук, Г. Г. Філіпчук та ін., досліджують означену проблему здебільшого в контексті патріотичного виховання. Аналіз зарубіжних підходів (Е. Макінтайра, А. Токвіль, Ч. Тейлор та ін.) свідчить про неоднозначне ставлення до патріотизму та специфіку його трактування залежно від національних, політичних, соціальних й інших поглядів авторів.

Щодо вивчення спадщини видатного педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського, то значний внесок у дослідження його діяльності здійснили вітчизняні вчені: І. Бех, А. Богуш, Л. Бондар, М. Вашуленко, Г. Волков, Л. Заліток, В. Кузь, М. Левківський, О. Петренко, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін.

Погляди В. О. Сухомлинського на проблему патріотичного виховання школярів висвітлили у дисертаційних роботах Н. Базилевич («Проблемы патриотического воспитания младших школьников в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского», 1982), В. Кіндрат («Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського», 1998).

Мета статті – здійснити психологічний аналіз феномену патріотизму в спадщині В. О. Сухомлинського на тлі сучасних підходів і подій в Україні.

Виклад основного матеріалу. І. В. Чернова відмічає, що в сучасному українському науковому дискурсі поняття патріотизму має широкий спектр тлумачень, який відображає інтегральну природу самого явища:

«Любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу» (В. Скуратівський).

«Суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється у готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів» (В. М. Ткаченко).

«Позиція, яка поєднує відданість і любов до батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав» (УСЕ – Універсальний словник-енциклопедія. – К. – Л. : Всеукраїнський Атлас, 2001).

«Швидше почуття, аніж політична ідея, але таке почуття, яке може бути поставлене на службу різного роду переконанням, особливо в часи війни» (Енциклопедія політичної думки / пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2000).

«Одна із найбільш значущих, незмінних цінностей, що властива усім сферам життя суспільства й держави, виражає ставлення особистості до своєї Батьківщини й характеризує вищий рівень її розвитку в процесі діяльності на благо Батьківщини» (О. В. Бойко).

Найважливішим, на наш погляд, є те, що патріотизм – це усвідомлене почуття любові до Вітчизни та діяльність, спрямована на служіння і захист її інтересів [7].

Таким чином, ми розглядаємо феномен патріотизму як один із базових компонентів суспільної свідомості, який має комплексну структуру. Він – об'єкт вивчення ряду суспільних наук, і перш за все історії, етнології, соціології, політології, педагогіки та психології. У цих дисциплінах накопичено досить даних для видлення

Ювілейні дати

проблеми патріотизму як самостійного об'єкта дослідження та використання для опису цього феномену відповідного концептуально-термінологічного інструментарію, що дозволяє позначити його соціально-психологічну, психолого-педагогічну специфіку.

Значимим джерелом для дослідження цього явища є педагогічна наука, одним із найяскравіших представників якої є Василь Олександрович Сухомлинський. Погляди видатного педагога, мислителя, гуманіста щодо громадянськості, патріотизму, їх виховання у підростаючого покоління слугують орієнтиром як у визначенні самого поняття, так і складників патріотизму, його критеріїв, шляхів формування.

Аналіз філософської, соціально-психологічної літератури з проблемами, звернення до роздумів Василя Олександровича дозволяє стверджувати, що патріотизм – це одна з базових складових національної самосвідомості народу, що виражається в почуттях любові, гордості й віданості своїй Батьківщині, його історії, культурі, традиціям та побуту, в почутті морального обов'язку його захисту, а також у визнанні самобутності й самоцінності інших спільнот, в усвідомленні їх права на самобутність та існування без конфронтації.

Патріотизм – це почуття цінності й необхідності для життя кожної людини включення у велику цілісну індивідуальність народу. З іншого боку – свого роду інстинкт самозбереження народної індивідуальності та самобутності. Сенс і функція патріотизму – в об'єднанні держави та збереженні нації як цілісної єдності (культурної, територіальної, державно-політичної, економічної). Це та духовна сила, яка приводить в дію потенціали і засоби, що підтримують єдність народу: мову, національну культуру, почуття історичної традиції та спадкоємності, національні риси його релігії, цілісність і недоторканність території. Тому згасання патріотизму – найпевніша ознака кризи соціуму, а його штучне руйнування – шлях знищення народу.

Патріотизм – багатогранне й багатоаспектне явище, яке містить складний комплекс властивостей та характеристик, що по-різному проявляються на різних рівнях функціонування соціальної системи. На рівні окремої людини патріотизм може бути розглянуто як один із компонентів його особистісної підструктури й віднесене до сфери вищих почуттів і стійких особистісних особливостей (цінностей, переконань, норм поведінки, критеріїв оцінки соціальних явищ) [6].

Аналізуючи сучасні дослідження [1; 6; 7], які розглядають патріотизм як складне інтегральне особистісне утворення, створюється враження, що основою для виділення компонентів слугували практики видатного педагога.

Любов до Батьківщини; безкорислива відданість і служіння їй; нерозривна єдність із нею, ідентифікація своїх інтересів з вищими духовними підструктурами людини, що передбачають духовний розвиток; наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси своєї Батьківщини, діяти в ім'я збереження і розвитку її благополуччя; жертовність, тобто готовність пожертвувати заради Вітчизни своїми особистими інтересами, у тому числі життям; сприйняття служіння Батьківщині як однієї з важливих основ свого життєвого самовизначення, святого і найпершого обов'язку; визнання Батьківщини як вищої, головної цінності в ієрархії системи цінностей

особистості; гордість за свою культуру та досягнення свого народу; схиляння перед його святынями, минулим і кращими традиціями (при одночасній їх виваженні та критичній оцінці); превалювання в людині громадських орієнтацій над індивідуалістичними, класовими чи вузько професійними інтересами; повага до інших народів і культур – ось найбільш повний список складових патріотизму [1]. Все вищеперераховане досліджено й описано В. О. Сухомлинським, але російські колеги у своїй статті не зробили жодного посилання на його праці.

Перечитуючи твори Василя Олександровича, переконуємося, що він мав власне бачення на кожен із зазначених компонентів: «...в житті людини має бути щось найголовніше, що стоїть вище від усіх повсякденних турбот, тривог, пристрастей» [3, 513]. І далі: «Ставлення до ідеї Батьківщини як до священного й найдорожчого облагороджує всі людські почуття, зближує, ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує гідність» [3, 513].

У сучасній психолого-педагогічній літературі виділяють щонайменше три різновиди патріотизму.

1. *Етнічний патріотизм*, що ґрунтуються на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Цей термін уперше використав відомий сучасний психолог І. Кон, який писав, що «етнопатріотизм пов'язаний з утвердженням конкретизованих, спрощених образів свого народу, як правило, наділених позитивними рисами». Більш детально розглядає етнопатріотизм соціолог Т. Ісламшина. Вона визначає його як почуття внутрішнього духовного зв'язку зі своїм народом, поваги до «своїх» етнічних цінностей. Цей патріотизм зумовлений природою як відчуття видової ознаки народу, є природженим і розвивається повноцінно, якщо дитина зростає у національно зорієнтованій сім'ї, навчається в українському дитячому садку, а потім в українській школі. При цьому великого значення надається вивченню історії українського народу, рідної мови та літератури, мистецтва, народних звичаїв, традицій.

У праці «Як виховати справжню людину» В. О. Сухомлинський закликає: «Юнаки та дівчата, ви повинні знати історію свого народу; у ваші душі мають ввійти краї народні традиції, стати для вас святим законом» [5, 177]; наголошує на величезній ролі родини: «Сім'я – перше джерело, з якого починається велика річка патріотичних почуттів і переконань. Це те первинне середовище, де людина повинна навчитися творити добро» [5, 177].

2. *Територіальний патріотизм* базується на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася. Василь Олександрович присвячує питанню пристяглення любові до малої батьківщини ряд праць, описує досвід Павліської школи, де здійснювалися екскурсії в межах свого і сусідніх районів, ділиться досвідом уявних екскурсій. Свої заняття із шестилітками він проводить на природі: у саду, лісі, полях.

3. *Державний патріотизм* ґрунтуються на остаточній меті нації – побудові власної держави, державному самовизначення, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології, пов'язаний із почуттям громадянськості.

Проблемі формування громадянина у творчості В. О. Сухомлинського присвячено велику кількість праць. Дехто може заперечити, що він писав про радянський патріотизм, що ці ідеї втратили актуальність на тлі сьогодення з його переоцінкою

історичних подій, тощо. Так, за часів Сухомлинського комуністична ідеологія впливалася на всі царини життя, педагог сам став жертвою обмежень тієї епохи.

І все ж, якщо не втратити ґрунту реальності, ми не можемо не бачити позитивних наслідків патріотичного виховання того часу: масового трудового героїзму радянських людей, які в найекстремальніших умовах ішли на будь-які жертви в ім'я «світлого майбутнього». Не заперечити й бойових подвигів мільйонів людей, які відстоювали свободу і незалежність своєї Вітчизни. Це був патріотизм щирий, не показний, як би це сьогодні дехто не намагався заперечити. Щоправда, патріотичне виховання, як і вся система виховної роботи, трактувалася однобічно: українця привчали до розширеного тлумачення поняття батьківщини – в образі Радянського Союзу, а сам він, по суті, втрачав своє національне обличчя і виступав складовою частиною «єдиного радянського народу». Почуття національної самосвідомості підмінялося почуттям загальнонаціональної гордості. І на такому розумінні виховувались покоління. Отже, патріотичне виховання здійснювалося не в загальнолюдському розумінні цього слова, а лише в плані пріоритету інтернаціонального над національним (при визнанні їх діалектичного взаємозв'язку).

Але не слід ігнорувати всього багатства форм і методів патріотичного виховання тільки на тій підставі, що вони були вироблені й використовувались в умовах тоталітаризму. Навпаки, їх слід трансформувати в сучасність, наситивши новим змістом, а саме: покласти в основу патріотичного виховання любов і повагу до України, трагічної і разом з тим героїчної історії боротьби її народу за своє соціальне й національне визволення, за право на самостійний державний розвиток. Сьогодні це одна з головних умов нашого становлення як незалежної держави. І спадщина В. О. Сухомлинського щодо форм і методів формування громадянської позиції, патріотизму є неоціненим джерелом, неймовірно актуальною. Звернімось до деяких його роздумів, які примушують задуматись над сучасними підходами в педагогіці та психології.

У роботі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» видатний педагог зауважує: «...досліджуючи проблему громадянського виховання, становлення патріотичних переконань, ідеалів, почуттів, неприпустимо створювати якісь спеціальні, незвичні умови для патріотичного виховання, тобто практично робити щось неприродне для того, щоб досліджувати. Дотримання цієї важливої вимоги, без суворої і невмовімого, дуже корисного і спрямованого завжди в тверезе русло диктату реальності, – саме завдання цьому в процесі практичної роботи й наукового

дослідження перед нами відкриваються все нові й нові грані, відтінки, особливості окремих проблем великої ідеї всебічного розвитку особистості» [4]. Як це актуально в сьогоденні, коли навчальні заклади охопила хвиля «експериментально-дослідної роботи», яка часто виходить за межі «тверезого русла реальності»!

Необхідно звернутися до роздумів видатного мислителя щодо важливості проблеми критеріїв патріотичної вихованості: «Не можна забувати, що особливо сильно і яскраво патріотичні почуття і переконання виражуються в силі духу, у волі людській тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань. Тому ми, вихователі, у думці вимірюючи своїх вихованців, зобов'язані виходити з критерію: а як би повелася ця людина на полі бою? А як би вона повелася в катівні ворога, коли перед нею дилема: або життя ціною зради, або смерть у муках і збереження честі патріота?» [4, 131]. На жаль, ми стали свідками того, як наші громадяни проходили випробування на патріотизм у реальних умовах. Ми пишаемось нашими патріотами!

Видатний педагог застерігає: «...мудрість вихователя полягає в тому, щоб ці слова наші вихованці не вимовляли безпристрасно і бездумно. Враховуючи це, ми вважаємо, що абсолютно неприпустимо організовувати конкурси: хто краще скаже (напише) про свої почуття любові до Батьківщини. Немислима справа вчити говорити про любов замість того, щоб вчити любити. Взагалі треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг, так само як і змісту тієї діяльності, яка вкладається у ці поняття і слова» [4, 132]. Прикладів далекоглядності та глибокого розуміння феномену патріотизму у творчості видатного мислителя ми знаходимо безліч.

Висновки. Таким чином, погляди Василя Олександровича Сухомлинського на проблему патріотизму й патріотичного виховання співзвучні сучасним підходам у педагогіці та психології щодо трактування основних понять, критеріїв оцінки та шляхів формування патріотизму в сучасній Україні. Адже патріотичні почуття українського народу є емоційним аспектом національного державницького світогляду, що включає почуття належності до України, її історії, віру в майбутнє своєї держави. Найвищою формою патріотизму виступає почуття любові до Батьківщини, готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї.

Наши співвітчизники продемонстрували високий рівень національної самосвідомості, патріотизму і відданості своєму народові. Наше завдання – не втратити, а примножити цей потенціал. Творчість Сухомлинського забезпечує теоретико-методологічну та методичну основу практичної реалізації цього непростого завдання.

Література

1. Афанасьев А. О. Проблемы патріотичного виховання у науковій літературі та дослідженнях сучасних вчених [Текст] / А. О. Афанасьев // Військова освіта : зб. наук. пр. – К., 2006. – № 1 (17). – С. 20–25.
2. Кольцова В. А. Социально-психологические проблемы патриотизма и особенности его воспитания в современном российском обществе [Текст] / В. А. Кольцова, В. А. Соснин // Психолог. журн. – 2005. – Т. 26, № 4. – С. 89–97.
3. Сухомлинський В. О. Народження громадянина [Текст] / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5 т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1997. – 670 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5 т. – Т. 5 [Текст] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 180; Т. 1. – С. 209–354.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості [Текст] / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 1. – 653 с.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину [Текст] / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 149–418.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stattonline.org.ua/vornka>
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sociology.kpi.ua/wp>
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eprints.zu.edu.ua/13163/1/книга.pdf>